

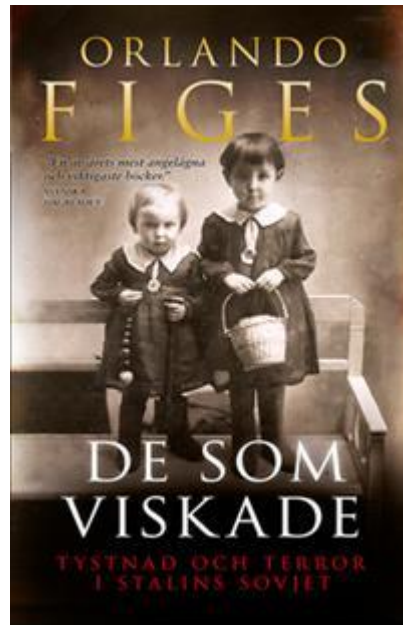
Ur *Internationalen* (Stockholm) nr 2/2010

Per-Olof Mattsson

## Stalinismen som ett sätt att leva eller dö

Recension av Orlando Figes, *De som viskade. Tystnad och terror i Stalins Sovjet*

Översättning Claes Göran Green, Historiska media 2009



Det finns historiker och historiker. Den insikten blir uppenbar under läsningen av Orlando Figes senaste bok. Figes förra bok *A People's Tragedy: The Russian Revolution 1891–1924* (1996) översattes aldrig till svenska. Den var antagligen för seriös och försvann bland böcker av Pipes, Montefiore och andra som bara var ute efter att förtala eller spekulera om smaskiga detaljer.

Figes är varken socialist eller marxist, men hans böcker har en seriös inställning. Han undviker för det mesta svepande generaliseringar och lyfter istället fram det konkreta i enskilda personers och familjers historia. Mycket av materialet finns också tillgängligt på författarens hemsida – [www.orlandofiges.com](http://www.orlandofiges.com).

Från 1928 till 1953 drabbades cirka 25 miljoner människor, ungefär var åttonde invånare, av repressionen. Det påverkade i högsta grad privatlivet och titeln på boken är medvetet tvetydig. Det ryska ordet för viska fick den dubbla innebörden att dels syfta på de som viskade av rädsla för myndigheterna, dels de som viskade till myndigheterna, dvs. angivarna.

Figes har en utmärkt förståelse för byråkratiseringen av det sovjetiska samhället. Redan 1921 var antalet byråkrater 2,4 miljoner och de var därmed dubbelt så många som industriarbetarna. En ganska skakig grund för en arbetarstat, med andra ord. Även om Figes kanske inte skulle gå med på att det fanns en kvalitativ skillnad mellan den tidiga bolsjevikregimen och stalinismen, understryker han ofta alla förändringar som genomfördes från mitten av 1920-talet.

Den röda tråden i Figes bok är de olika strategier som användes av Stalins undersåtar för att överleva och eventuellt avancera i ett av världens mest repressiva samhällen. Repressionen fanns redan under 1920-talet men senare uppkommer ”en ny personlighetstyp och en ny typ av samhälle”. Figes kallar därför åren 1928–32 för ”det stora genombrottet” – den period när stalinismen slog ut i full blom – och visar hur alla gamla band och lojaliteter mellan männi-

skor då bröts sönder. Istället bestämdes var och ens identitet av relationen till staten. Det avgörande blev var och ens klasstillhörighet, vilket ofta avgjordes utifrån föräldrarnas och släktens sociala ställning.

En genomgående tanke i boken är hur stalinismen tvingade människor att skaffa sig en personlighet som uppvisades utåt och en annan som bara de närmaste fick se. När repressionen tilltog var det många som upplevde hur den mask man tvingats anta helt uppslukade personligheten. En person formulerar det så här: ”Jag började uppleva det som att jag var den där personen jag hade låtsats vara.”

När det gäller att beskriva den fullfjädrade stalinismens period förlitar sig Figes på Leo Trotskij's bok *Den förrådade revolutionen*. Den nya grupp av ledare som klev fram under de här åren var ofta arbetare som blivit administratörer inom industrin. Deras utbildning var inte särskilt omfattande och deras skolning i marxism var närmast obefintlig. De avancerade i karriären genom att identifiera sig helt med regimen och genomföra överordnades order.

Under de här åren återkom en hel del som tidigare betraktats som borgerligt. Borgerliga familjevården blev mode, aborter förbjöds och skilsmässor försvårades. Byråkratin var inte speciellt rik mått med borgerlighetens mått, dess privilegier var helt och hållet bundna till ställningen i hierarkin. Den som förlorade sin ställning – och det var många under 1930-talets terror – berövades allt och hamnade antingen framför exekutionspatrullen eller i Gulag-administrationens läger.

Författaren Konstantin Simonovs anpassning till stalinismen får illustrera en vanlig strategi för människor som ville ta sig fram i Stalins rike. De moraliska kompromisser som Simonov tvingades till för att inte hamna i onåd diskuteras ingående.

Andra världskriget och dess avslutning fyllde strafflägren med stora grupper av soldater och officerare som tillfångatagits. Stalin hade utfärdat en särskild order som brännmärkte alla som lät sig tillfångatas som ”landsförrädare”. Hundratusentals soldater avrättades eller dömdes till straffarbete vid hemkomsten. Men regimen tvingades lätta på kontrollen under kriget, vilket ledde till en våg av förväntningar.

Krigets ansträngningar skapade nya relationer mellan människor och det fanns ett visst utrymme för kritiska röster som angrep regimen från vänster. En av de intervjuade berättar om en viss Ljubov Rubina, som var medlem i partiet men som under lång tid skyddade andra från säkerhetspolisen. Rubina var kommunist men ”skrädde inte orden när hon kritiserade Stalin och de andra ledarna inom partiet” och kallade dem ”reptiler”. ”Rubina var en människa utöver det vanliga... en kommunistisk idealist med en djup känsla för att rättvisan skulle gälla alla”, berättar en av de som räddades.

Missnöjet tog sig öppna uttryck i form av strejker och studenter bildade grupper som förspråkade ”ett slags kommunistisk pånyttfödelse”. De nya stämningarna slogs tillbaka men repressionen började ebba ut när Stalin dog i mars 1953. I de sibiriska arbetslägren utbröt sedan öppna revolter våren och sommaren 1953. Det största upproret ägde rum i Norilsk med 20 000 fångar.

Strejkkommittéer ledde kampen och i ett av lägren återfanns en grupp som kallade sig Demokratiska partiet men var känd som De sanna leninisterna. Gruppen studerade bland annat Lenins skrifter. En av ledarna, Lev Netto, berättar om när han kom till Norilsk 1948 och mötte partiets ledare Fjodor Smirnov, som argumenterade för att man skulle betrakta ”stalinismen som en avvikelse från den riktiga marxismen”. Det fanns alltså även i lägren en socialistisk opposition mot stalinismen.

Orlando Figes bok är en omfattande kartläggning – mer än 700 sidor – av lidandet under stalinismen. Den är mycket läsvärd och bör bli obligatorisk läsning för den som inbillar sig att stalinismen ändå i någon mån var på väg mot socialismen. För oss andra kan boken ge en del att fundera över när det gäller förhållandet mellan individen och kollektivet. Boken är också försedd med mängder av fotografier på alla de människor vars öden återges. Det är, med andra ord, en oundgänglig bok för den som vill förstå vad stalinismen var.

*Per-Olof Mattsson*

### **Recensioner av andra arbeten av Orlando Figes:**

Eric Hobsbawm: [Ut ur den Stora Mörka Valfisken](#) (om boken *A Peoples Tragedy. The Russian Revolution 1891-1924*)

Benny Andersson: [Vit och röd terror](#) (främst om *A Peoples Tragedy...*)